

Výzkumný ústav pro krajinu

Identifikace historických kulturních krajin na bývalých valdštejnských panstvích

Mnichovo Hradiště • Bělá pod Bezdězem • Doksy

Markéta Šantrůčková

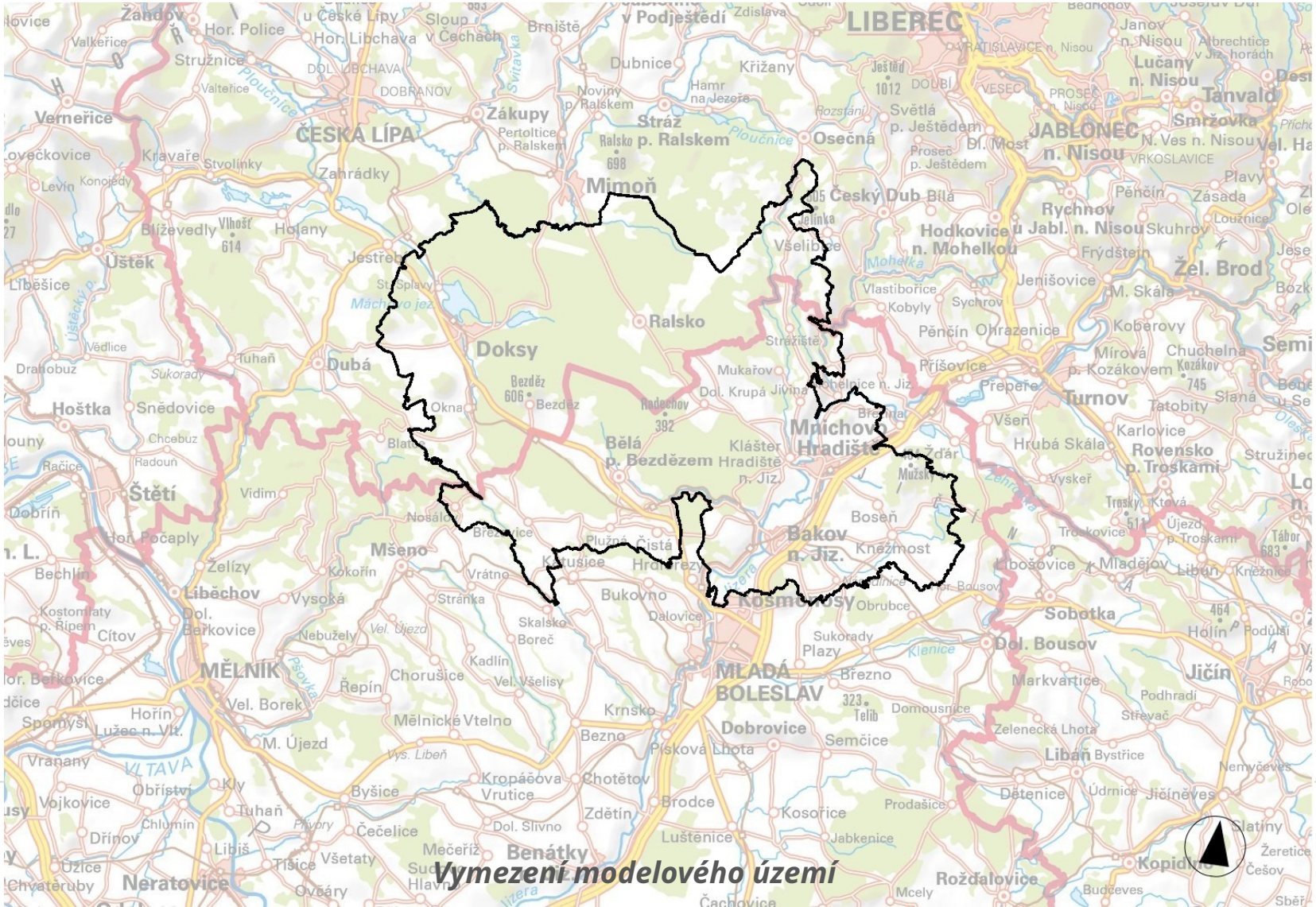
Východiska a cíl

Historická kulturní krajina je čtena jako vrstva stop minulosti, hodnot a paměti v krajině.

- využít typologii historických kulturních krajin České republiky
- vymezit jednotky historické kulturní krajiny a popsat jejich charakteristické znaky
- prověřit území formované dlouhodobým působením Valdštejnů
- sledovat dopady změn 20. století a ztráty historické paměti

Modelové území

Tři bývalá panství Valdštejnů na pomezí Středočeského a Libereckého kraje

Vymezení modelového území

- Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem a Doksy
- hranice odvozeny z Popisu království Českého (Palacký 1848) a stabilního katastru
- identifikovány byly jednotky uvnitř území i s přesahy mimo jeho hranice
- území spojuje šlechtická správa, lesní a rybniční soustavy, turistika i vojenské využívání

Volba území umožňuje sledovat jak bohatství historických stop, tak jejich proměny po roce 1945.

Metodický postup

- jednotky byly zakresleny jako polygonová vektorová data v souřadnicovém systému S-JTSK
- mapový podklad tvořila Základní topografická mapa 1 : 10 000 a Ortofoto ČR
- interaktivní mapu a sdílení výsledků zajišťuje ArcGIS Online / Experience Builder

Postup propojuje odbornou typologii s detailní znalostí terénu; cílem není pouze „najít objekty“, ale vymezit krajinné jednotky.

Výsledný obraz území

- typy se v území nevyskytují izolovaně – navazují na sebe, překrývají se a časově se vrství
- valštejnská vrstva je výrazná, ale ne jediná: část jednotek vznikla před nebo po působení rodu
- důležité jsou i torzální a zanikající krajiny, kde se dochovaly jen relikty a paměťové vazby

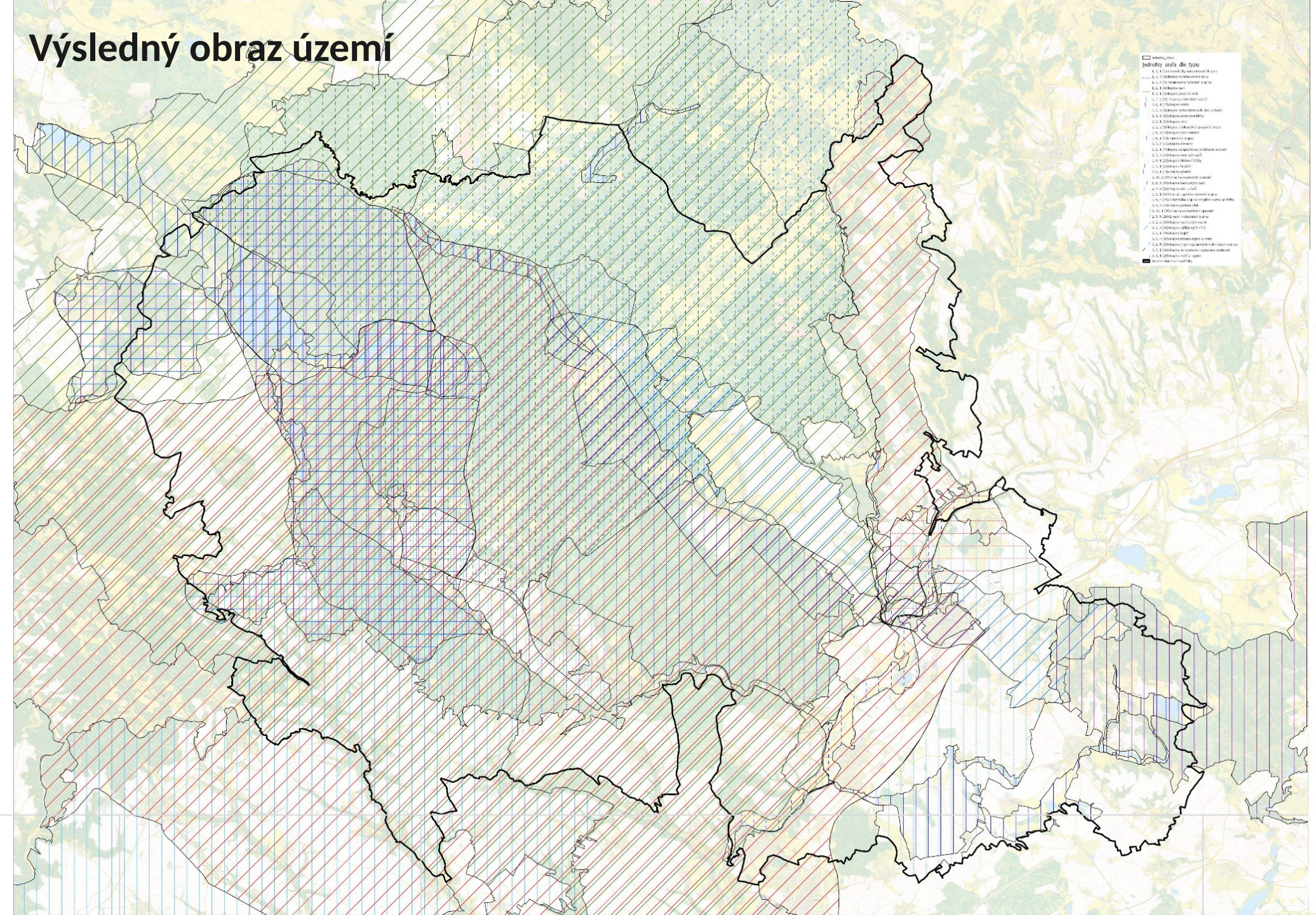
20 jednotek HKK

14 typů krajiny

557,81 km² modelového území

Výsledkem je ucelená informační báze využitelná pro další výzkum, praxi i práci s historickou pamětí krajiny.

Výsledný obraz území

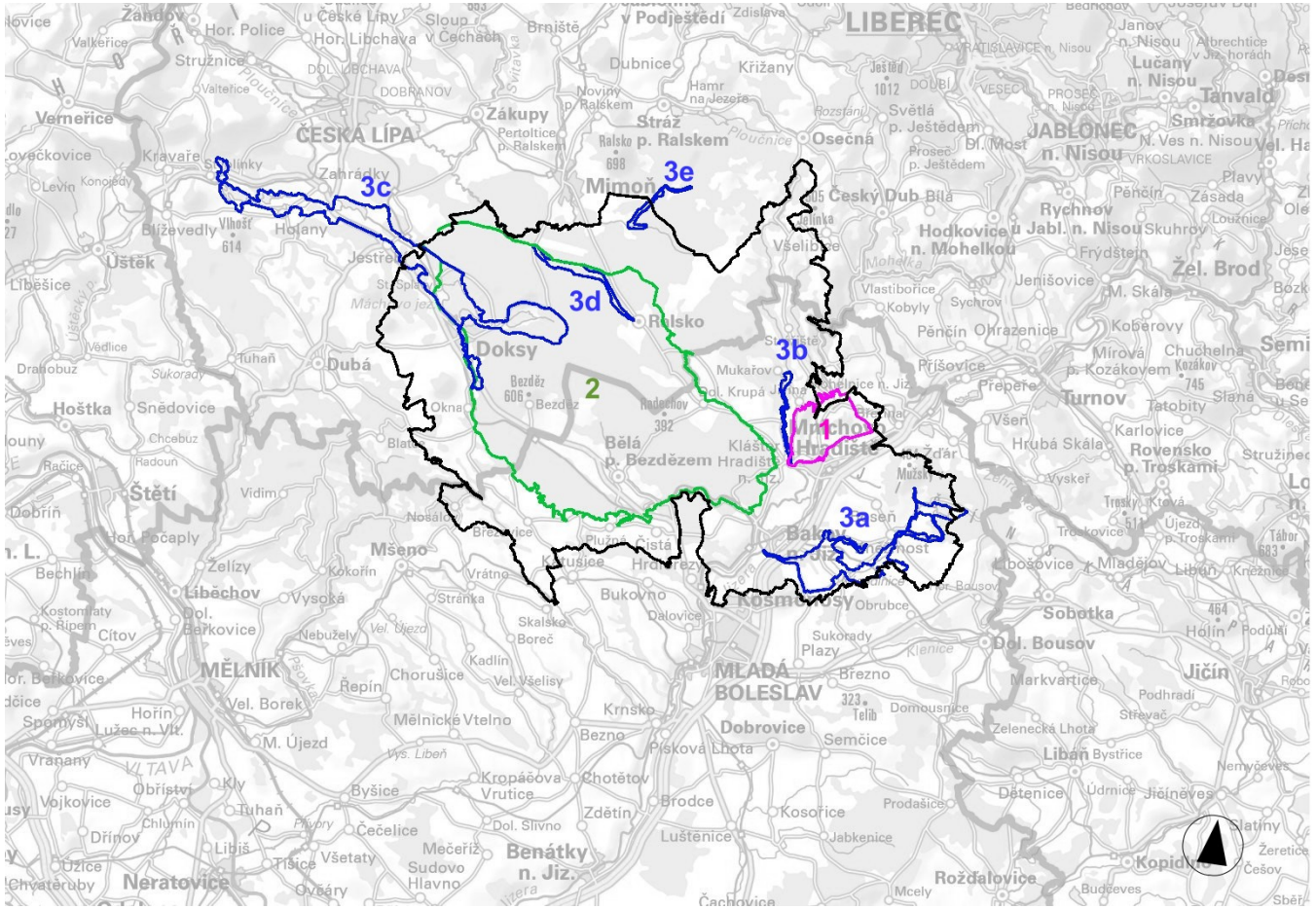
jednotky_obrys

jednotky_srafa_dle_typu

- 1, 1, 1 (1) Geometricky komponovaná krajina
- 1, 1, 3 (3) Krajina kombinované krajiny
- 1, 1, 2 (2) Idealizovaná "přírodní" krajina
- 1, 2, 1 (4) Krajina lázní
- 1, 3, 1 (5) Krajina poutních míst
- 2, 7, 1 (18) Krajina přehradních nádrží
- 2, 6, 1 (17) Krajina města
- 2, 2, 3 (9) Krajina vrchnostenských sídel a dvorů
- 2, 9, 2 (22) Krajina povrchové těžby
- 2, 3, 1 (10) Krajina vinic
- 2, 2, 2 (8) Krajina strukturálně výrazných plužin
- 2, 9, 3 (23) Krajina kamenolomů
- 2, 8, 1 (19) Turistická krajina
- 2, 3, 2 (11) Krajina chmelnic
- 2, 2, 1 (7) Krajina se specifickou strukturou osídlení
- 2, 3, 3 (12) Krajina ovocných sadů
- 2, 9, 1 (21) Krajina hlubinné těžby
- 2, 5, 1 (16) Krajina hradišť
- 2, 4, 1 (13) Krajiny rybníků
- 2, 10, 2 (27) Krajina vojenských prostorů
- 2, 8, 2 (20) Krajina trampských osad
- 2, 4, 3 (15) Krajina obor a lesů
- 2, 1, 1 (6) Obecná organicky vyvinutá krajina
- 2, 9, 4 (24) Industriální krajina bez přímé vazby na těžbu
- 2, 4, 2 (14) Krajina pastvin a luk
- 2, 10, 1 (26) Krajina pohraničních opevnění
- 2, 9, 5 (25) Lineární industriální krajina
- 3, 2, 2 (30) Krajina vysídlených území
- 3, 2, 3 (31) Krajina vyhlazených sídel
- 3, 2, 1 (29) Krajina bojišť
- 3, 2, 4 (32) Krajina táborů utrpení a smrti
- 3, 2, 5 (33) Krajina jiných významných historických událostí
- 3, 3, 1 (34) Krajina se vztahem k významné osobnosti
- 3, 1, 1 (28) Krajina mýtů a legend

hranice Mnichovohradišťska

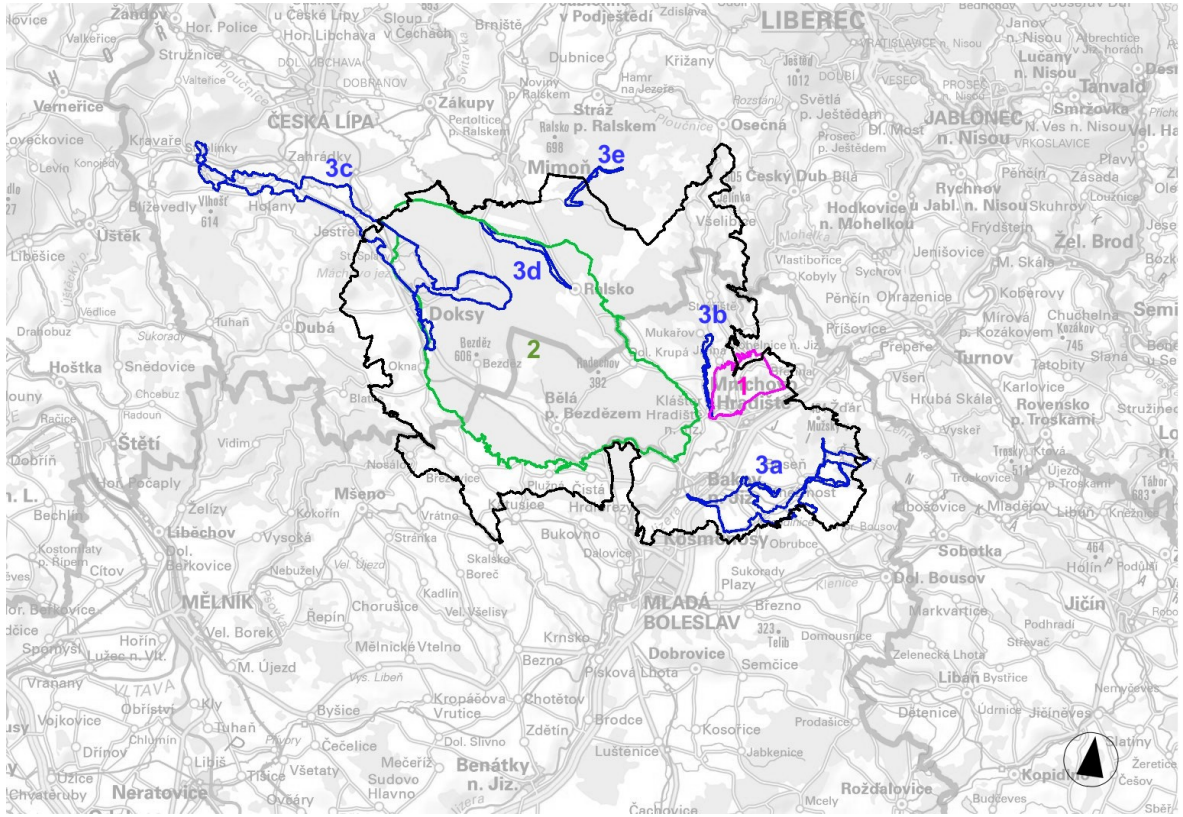
Komponovaná krajina a valdštejnské lesy a rybníky

1 Komponovaná krajina v okolí Mnichova Hradiště
2 Krajina valdštejnských obor a lesů v Podbezdězí
3a–3e Krajiny rybníků

- v centru území se projevuje kombinace geometrické kompozice a pozdější „přírodní“ parkové krajiny
- rozsáhlé lesy a obory navazují na vrchnostenské hospodaření a loveckou reprezentaci
- rybniční soustavy vytvářejí síť rybničních krajin v několika povodích

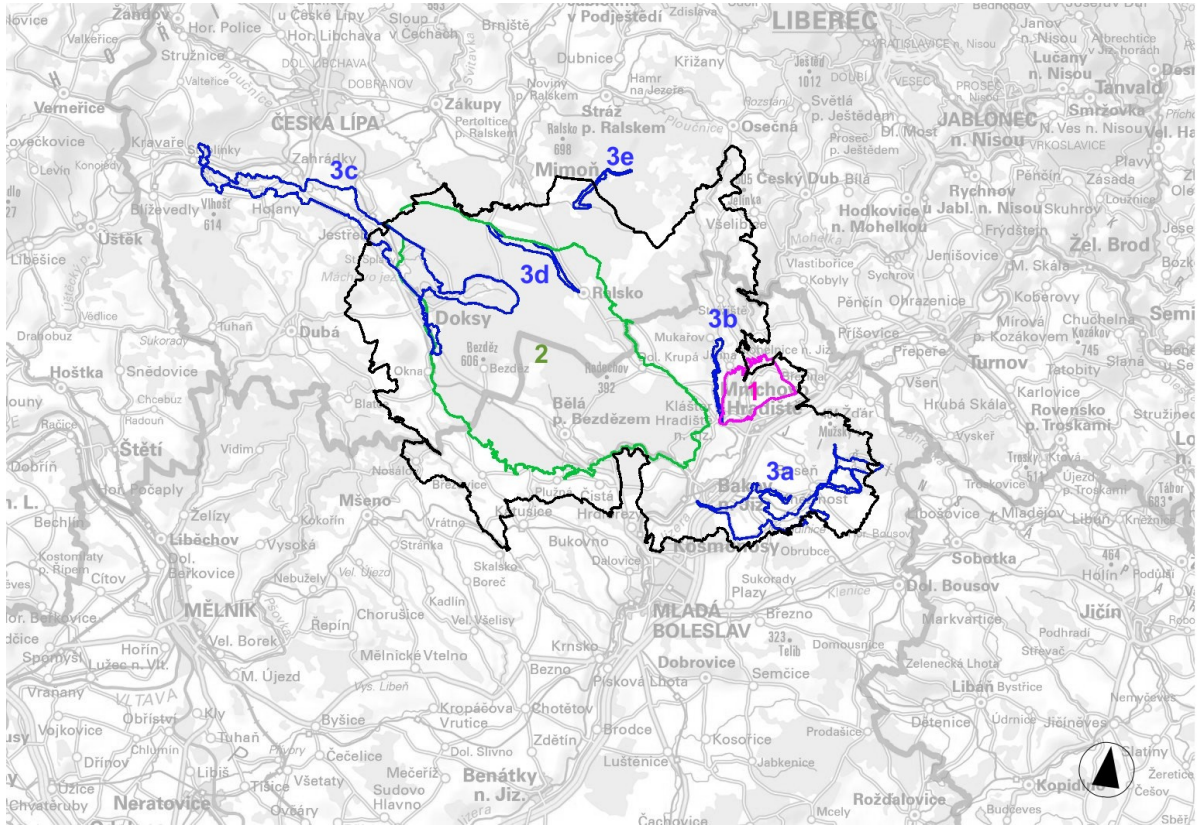
Komponovaná krajina v okolí Mnichova Hradiště

- jádrem kompozice je zámecký a klášterní areál v Mnichově Hradišti
- pohledové a prostorové vazby míří ke Klášteru Hradišti nad Jizerou a k vrchu Káčov
- barokní geometrie se prolíná s mladší krajinářskou úpravou nivy Jizery
- krajina je dodnes čitelná, i když některé části jsou narušené nebo torzální

Tato jednotka ukazuje, že historická kulturní krajina není jen soubor staveb, ale čitelný vztah sídel, alejí, průhledů a přírodních dominant.

Krajiny obor, lesů a rybníků

Krajina valdštejnských obor a lesů

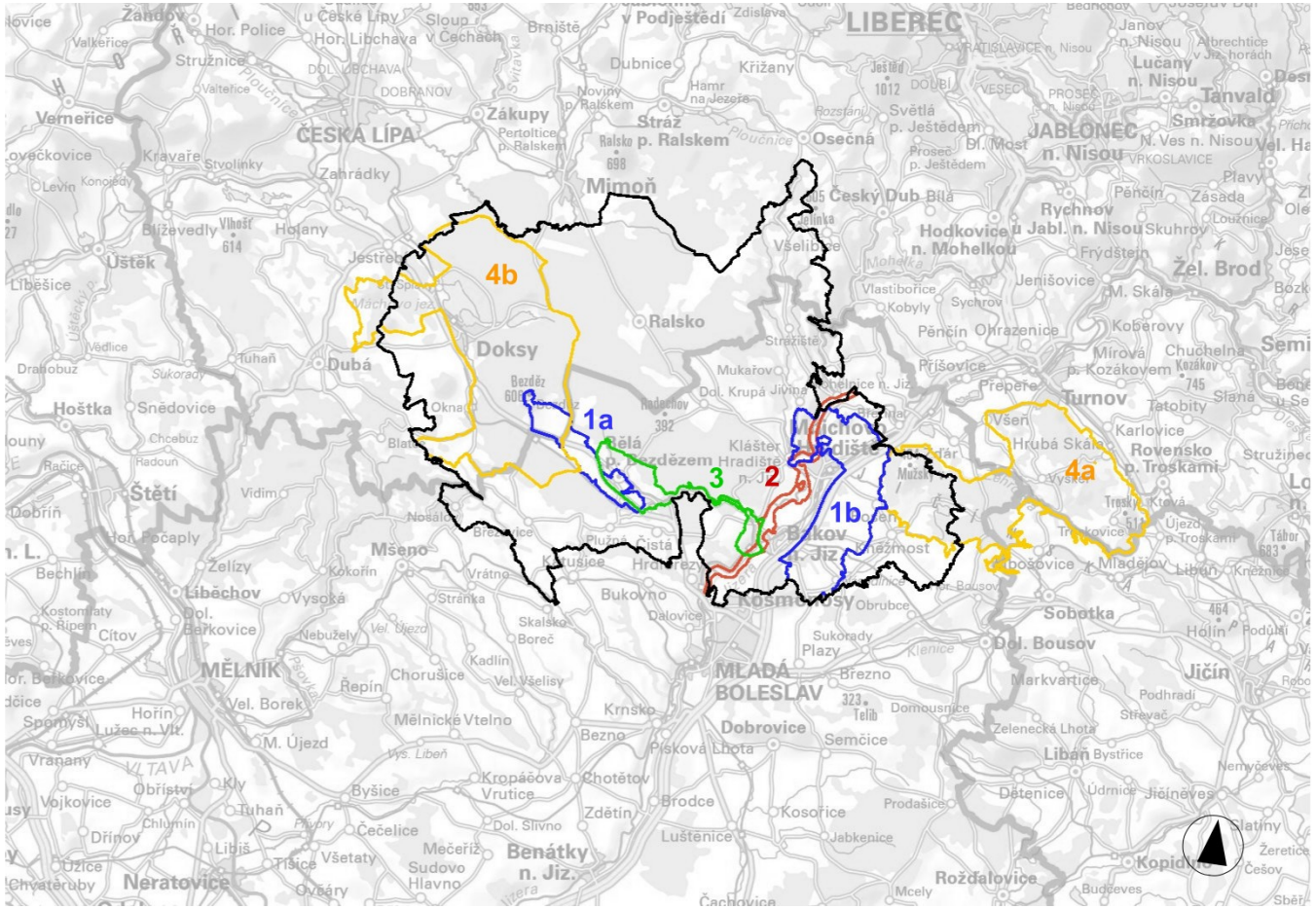
- rozsáhlé lesní území zasahující do všech tří bývalých panství
- historické obory, lovecké pavilony, průseky a účelová zařízení

Rybniční krajiny

- Kněžmostka, Zábrdka, Robečský potok, Hradčanský potok a Svébořický–Ploužnický systém
- existující i zaniklé rybníky, strouhy, mlýny a mokřadní relikty

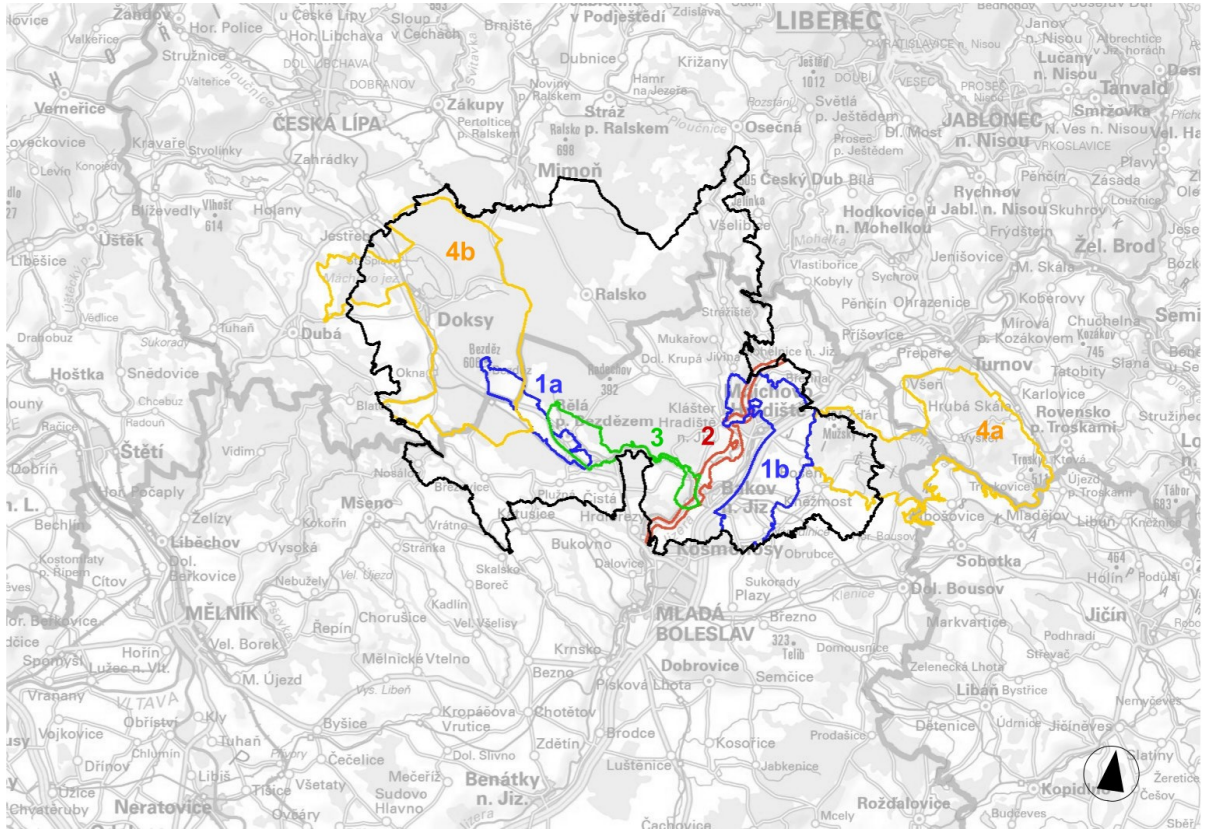
Krajiny spojené s vrchnostenským hospodařením, které se v průběhu doby podle potřeb proměňovaly.

Vrchnostenská sídla, dvory a hospodářská krajina

1a Vrchnostenská sídla a dvory v Podbezdězí
1b Vrchnostenská sídla a dvory v okolí Mnichova Hradiště
2 Niva střední Jizery
3 Lineární industriální krajina Bělé
4a–4b Turistické a lázeňské krajiny

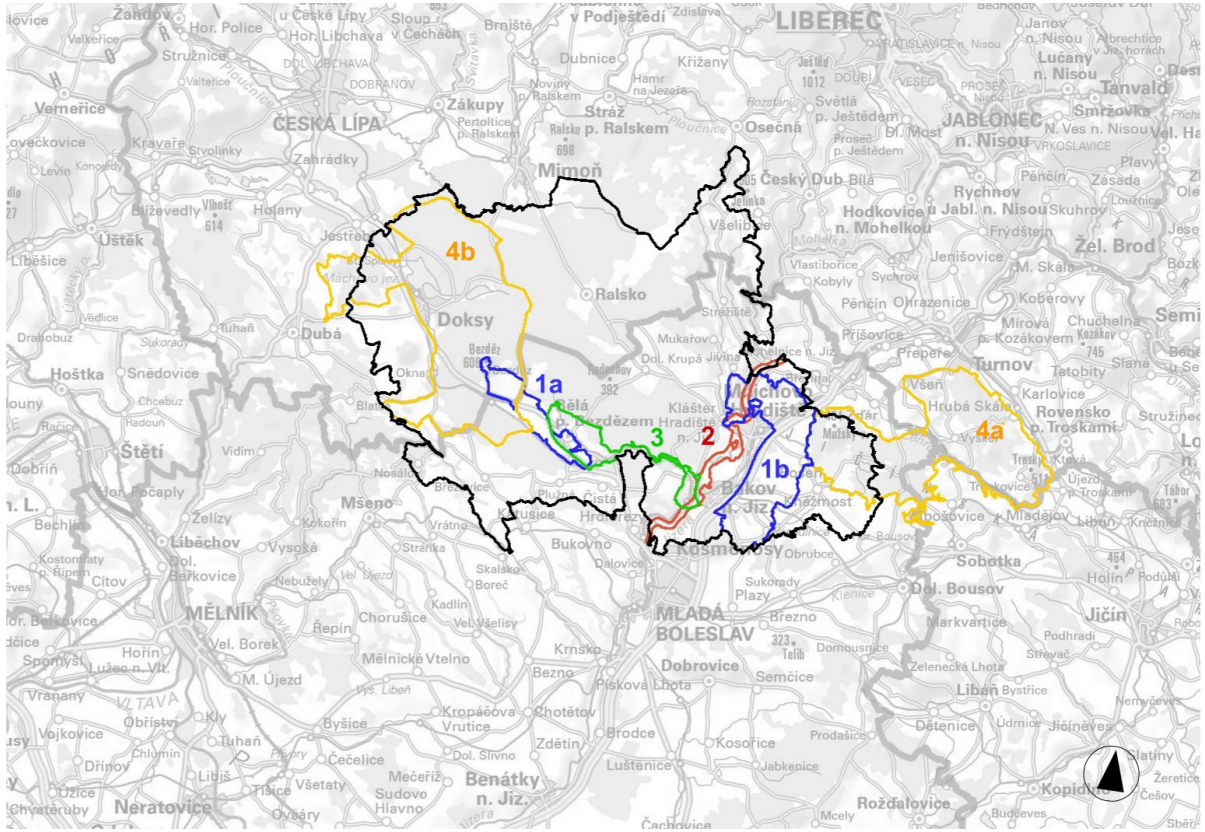
Vrchnostenská hospodářská krajina

- v okolí Mnichova Hradiště se uplatňuje síť panských dvorů, sýpek, kaplí, soch a reliktů bažantnic
- v Podbezdězí tvoří vrchnostenská sídla a dvory pás otevřené krajiny mezi lesními komplexy
- Bělá pod Bezdězem a hrad Bezděz vytvářejí výrazné prostorové a vizuální opory území
- i běžně působící velkoplošná parcelace může mít kulturně historickou hodnotu

Valdštejnové utvářeli nejen reprezentativní areály, ale také „provozní“ krajinu správy, výroby a zemědělství.

Niva Jizery a lineární industriální krajina Bělé

Niva střední Jizery

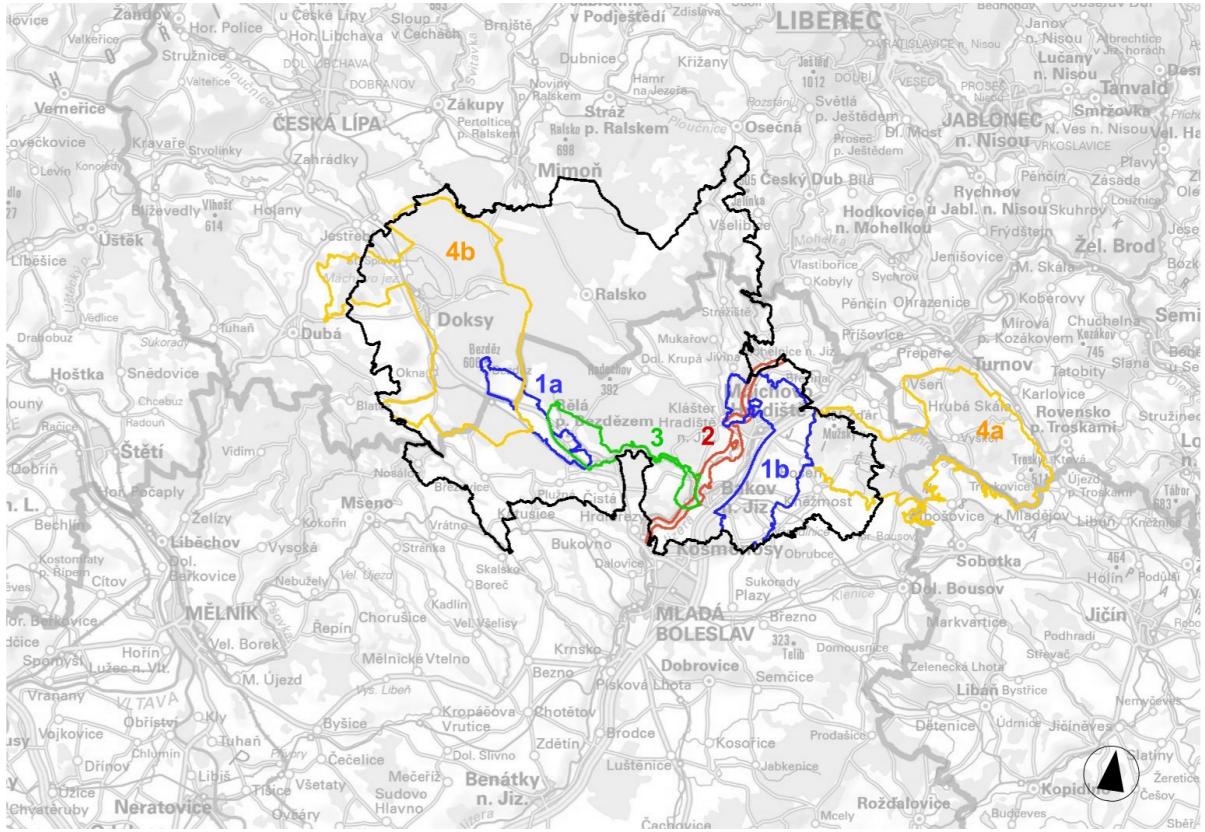
- řeka jako osa cest, zdroj obživy, energie a vody pro výrobu
- mokrady, stará ramena, louky a pozdější rekreační využití

Údolí řeky Bělá

- mlýny, pily, hamry, valchy, bělidla a papírny
- železnice Bakov nad Jizerou – Česká Lípa podpořila průmyslový rozvoj
- krajina je dnes ohrožená adaptacemi, modernizací a bouráním objektů

Řeky jako osy hospodářského rozvoje.

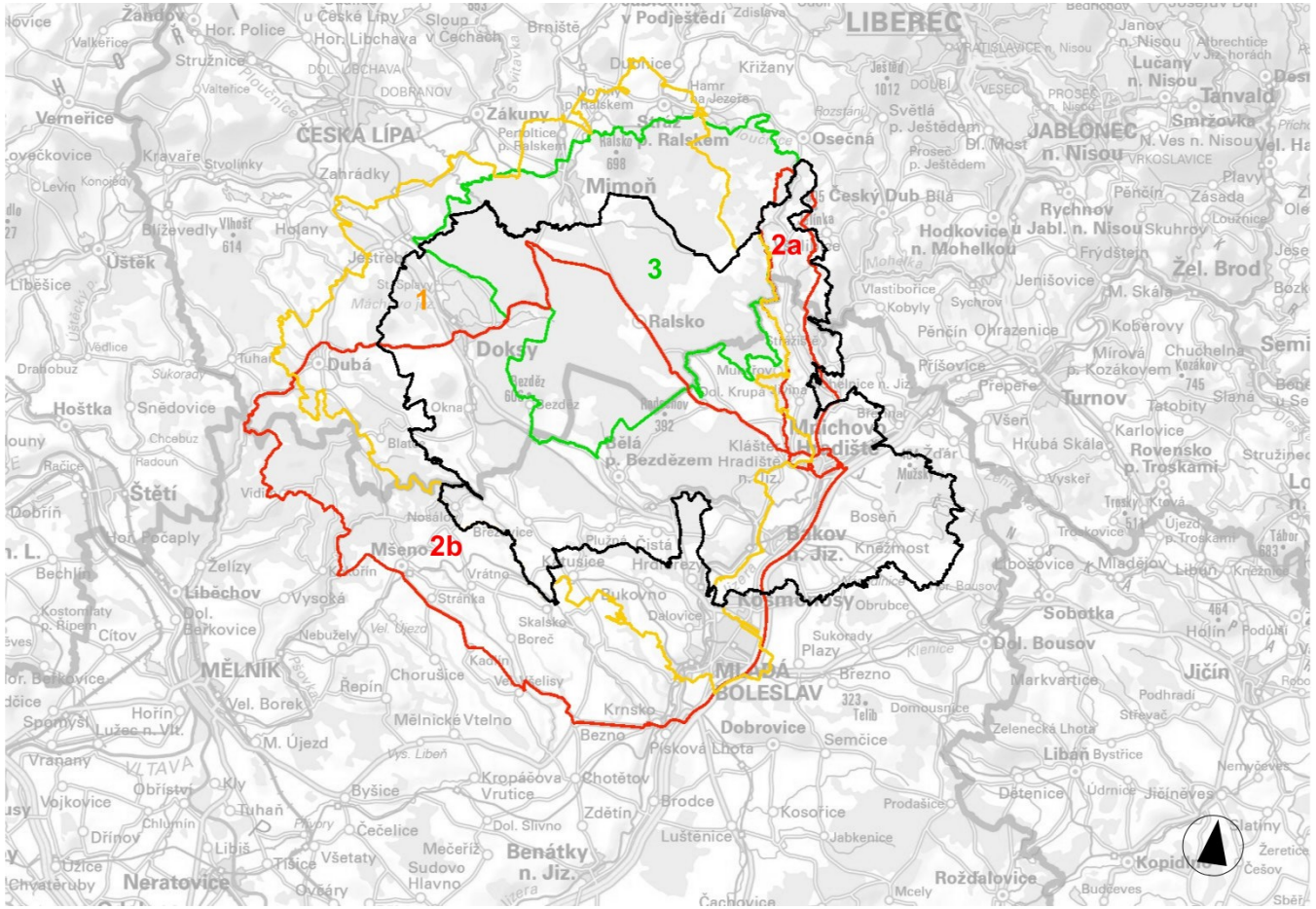
Turistické a lázeňské kulturní krajiny

- Příhrazské skály – Hruboskalsko – Trosecko: dramatický reliéf, skály, hrady, horolezectví a turistika
- Máchovo jezero: lázeňství a turismus od 19. století, později velké letovisko a rekreační středisko
- rekreační využití navazuje na přírodní atraktivitu, dopravní dostupnost i kulturní symboliku místa

Lázeňská a turistická krajina ukazuje provázání přírodních a kulturních hodnot v komplexním využití území.

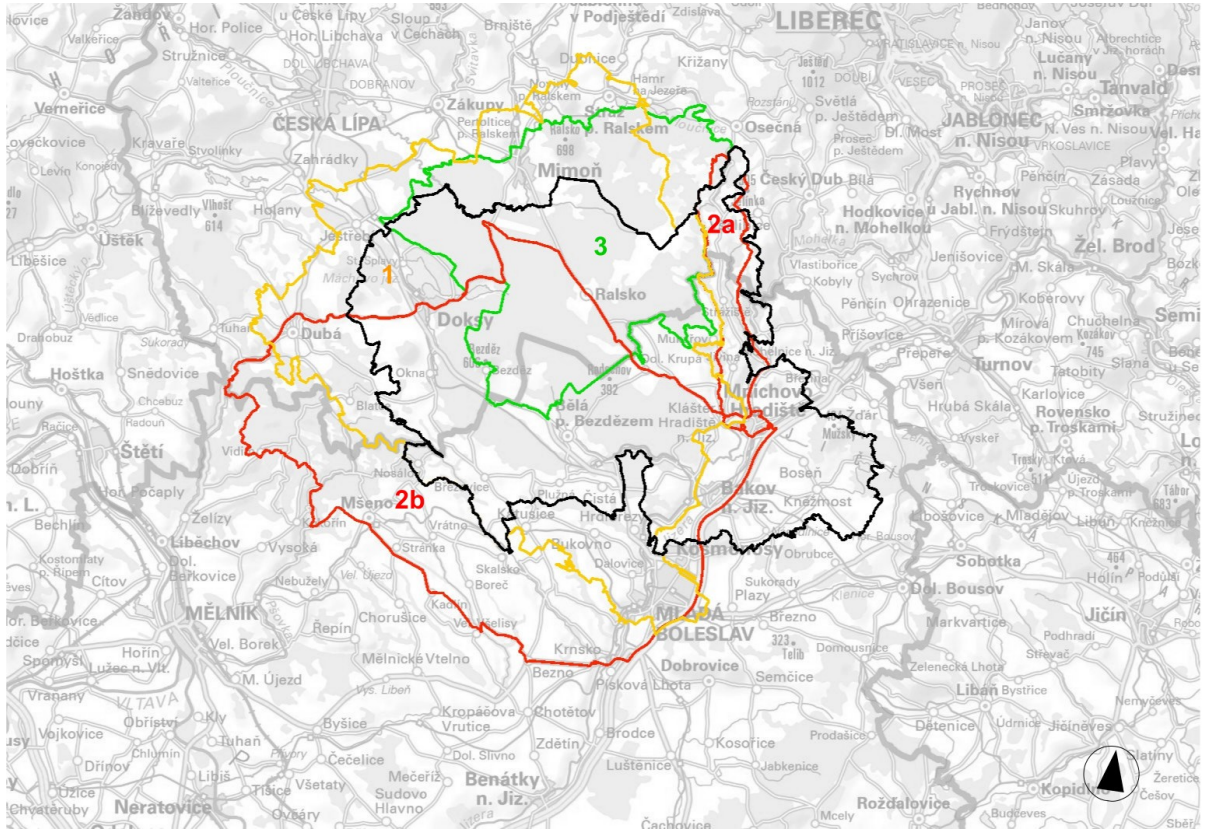
Asociativní a militární krajiny

1 Krajina K. H. Máchy a básně Máj
2a Bezdězská Panna Marie Montserratská
2b Svatý Linhart u Hlavice
3 Vojenský prostor Ralsko

- hmotné prvky krajiny zde doplňuje silná narativní a symbolická vrstva
- u Ralska se historická paměť propojuje s vojenskou infrastrukturou a vysídlením

Máchův kraj a poutní legendy

Krajina K. H. Máchy a Máje

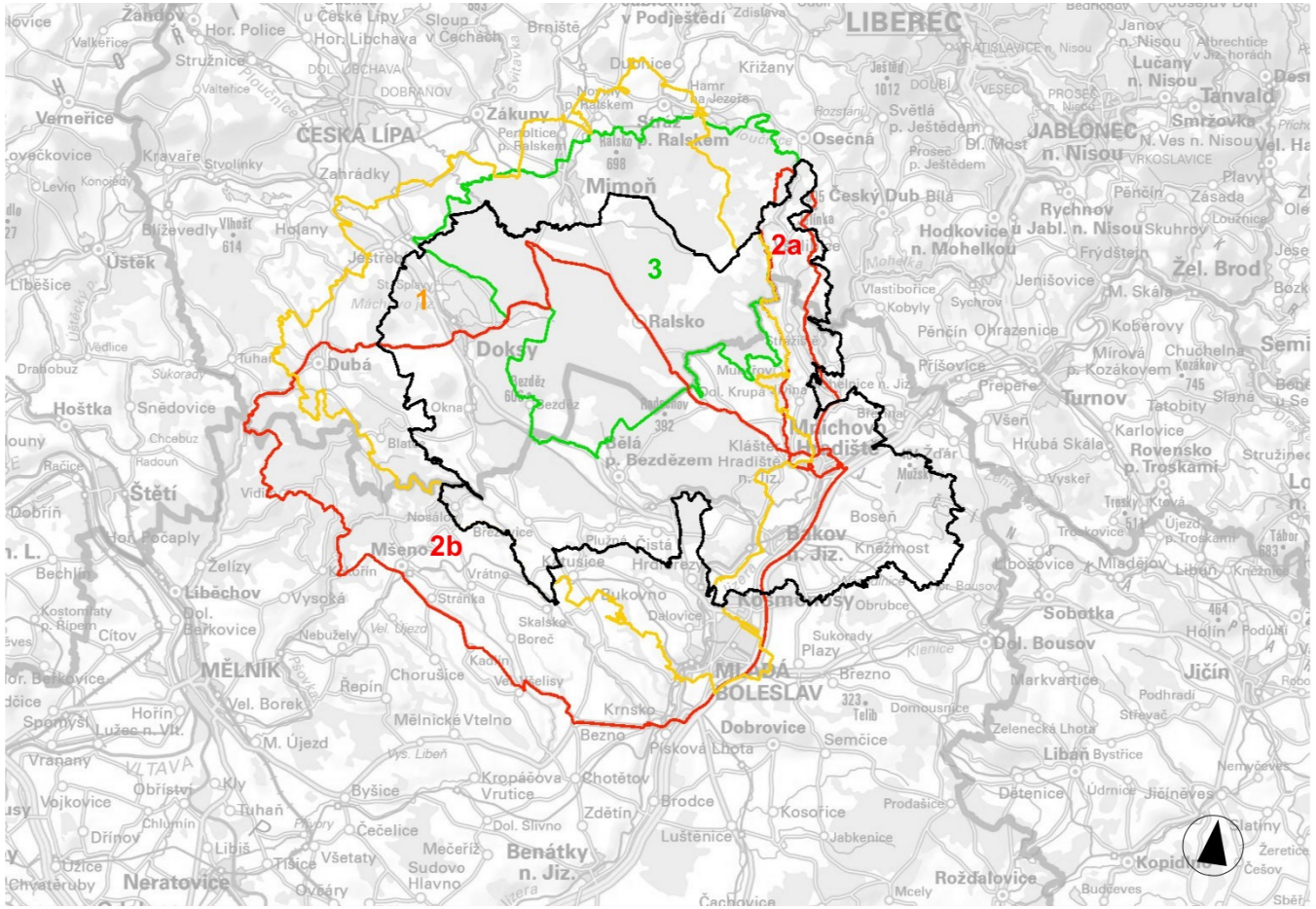
- Máchovo jezero a Máchův kraj se prosazují zejména ve 20. století
- Podbezdězí je spojeno s Májem, Bezdězem, Doksami i romantickou obrazností

Poutě, mýty a legendy

- Bezděz: mariánská tradice Panny Marie Montserratské, křížová cesta a poutní vazby
- Hlavice: paměť dobytčího moru roku 1748 a procesí ke sv. Linhartovi

Asociativní krajiny = krajiny významů, příběhů a paměti.

Militární krajiny

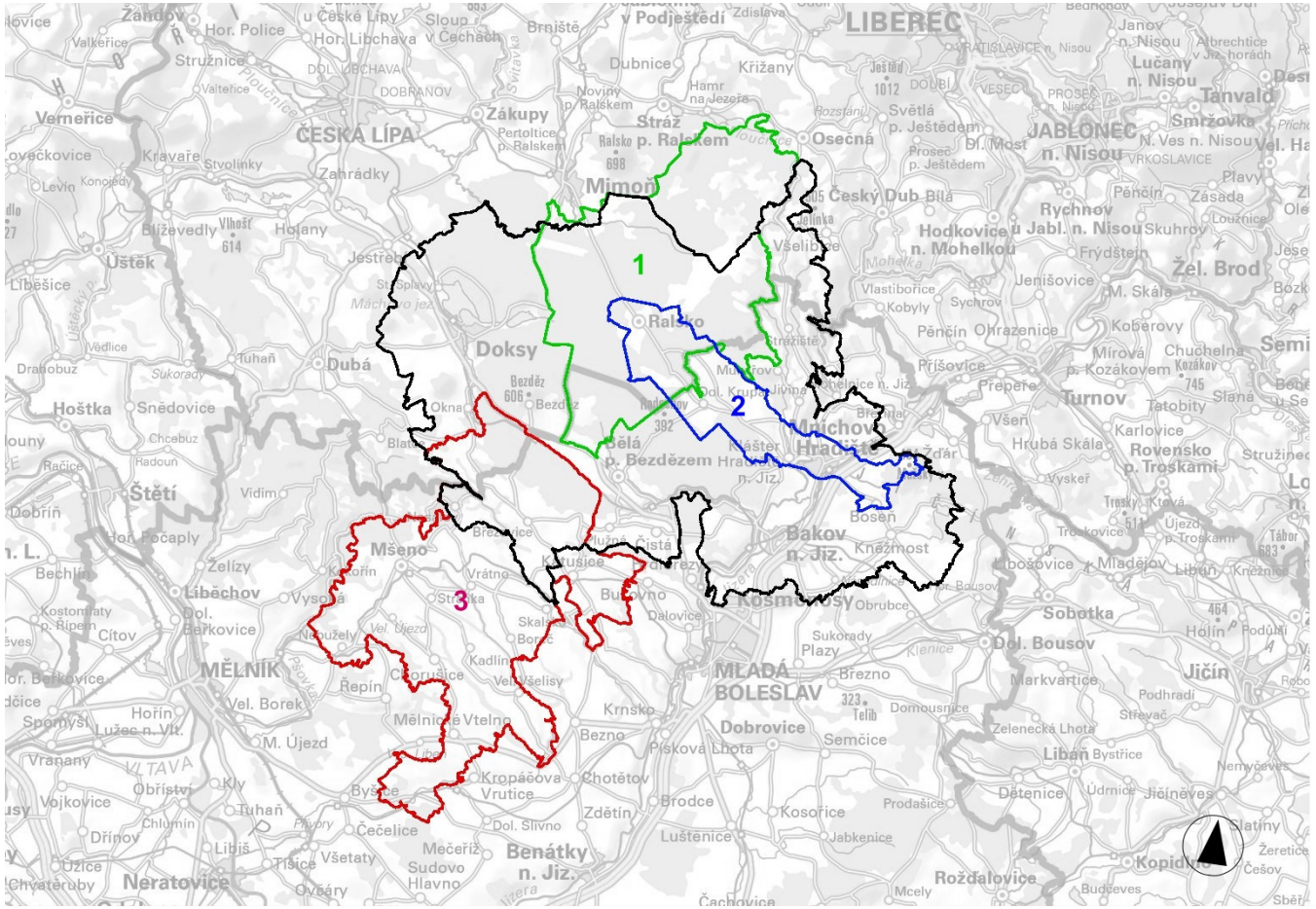

OBR3 – vymezení jednotek 1, 2a, 2b a 3

Vojenský prostor Ralsko

- historická paměť propojuje s vojenskou infrastrukturou a vysídlením

Vojenské a vysídlené krajiny versus obývané krajiny

OBR4 – vysídlené obce, bojiště a specifická sídelní struktura

1 Vysídlené obce kolem Ralska
2 Bojiště u Kuřívod a Mnichova Hradiště
3 Specifická struktura osídlení západního dolního Pojizeří

- vojenský prostor přinesl vysídlení a zánik nebo zásadní proměnu řady obcí
- paměť území nesou terénní relikty, fragmenty cest, infrastruktura i názvy míst
- bojiště roku 1866 a starší sídelní struktury ukazují, že Ralsko není jen poválečná vrstva
- lidová architektura navazující na Pojizeří a dále i na Kokořínsko

Vliv Valdštejnů a vrstvení krajiny

Šlechtická správa jako jeden z hlavních, nikoli jediný, rámec interpretace

Valdštejnská vrstva	komponovaná krajina · obory a lesy · dvory · část industriální a poutní vrstvy
Přírodní a hospodářská vrstva	říční niva · rybniční soustavy · plužiny · lesní komplexy · specifická sídelní struktura
Moderní a paměťová vrstva	turismus · Máchův kraj · vojenský prostor · vysídlení · zanikající krajiny

Jednotky různých typů se v území často prostorově i časově prolínají; změna jedné krajinné vrstvy ovlivňuje čitelnost druhé.

Dochovanost, ohrožení a ochrana

Dochovanost je nerovnoměrná

- některé krajiny jsou dodnes dobře čitelné, jiné jsou torzální nebo zanikající
- ohrožení představuje modernizace, adaptace, bourání, zarůstání i ztráta znalosti místních příběhů
- ochranu zajišťují CHKO Kokořínsko – Máchův kraj a Český ráj, geopark Ralsko, lesnický park Bezděz i památková ochrana
- poznání jednotek historické kulturní krajiny pomáhá cílit existující nástroje ochrany a obnovovat historickou paměť krajiny

> Klíčová otázka pro další práci: jak zacházet s torzálními krajinami, kde hodnota spočívá v reliktech, vazbách a paměti.

Výzkumný ústav pro krajinu

Děkuji za pozornost

